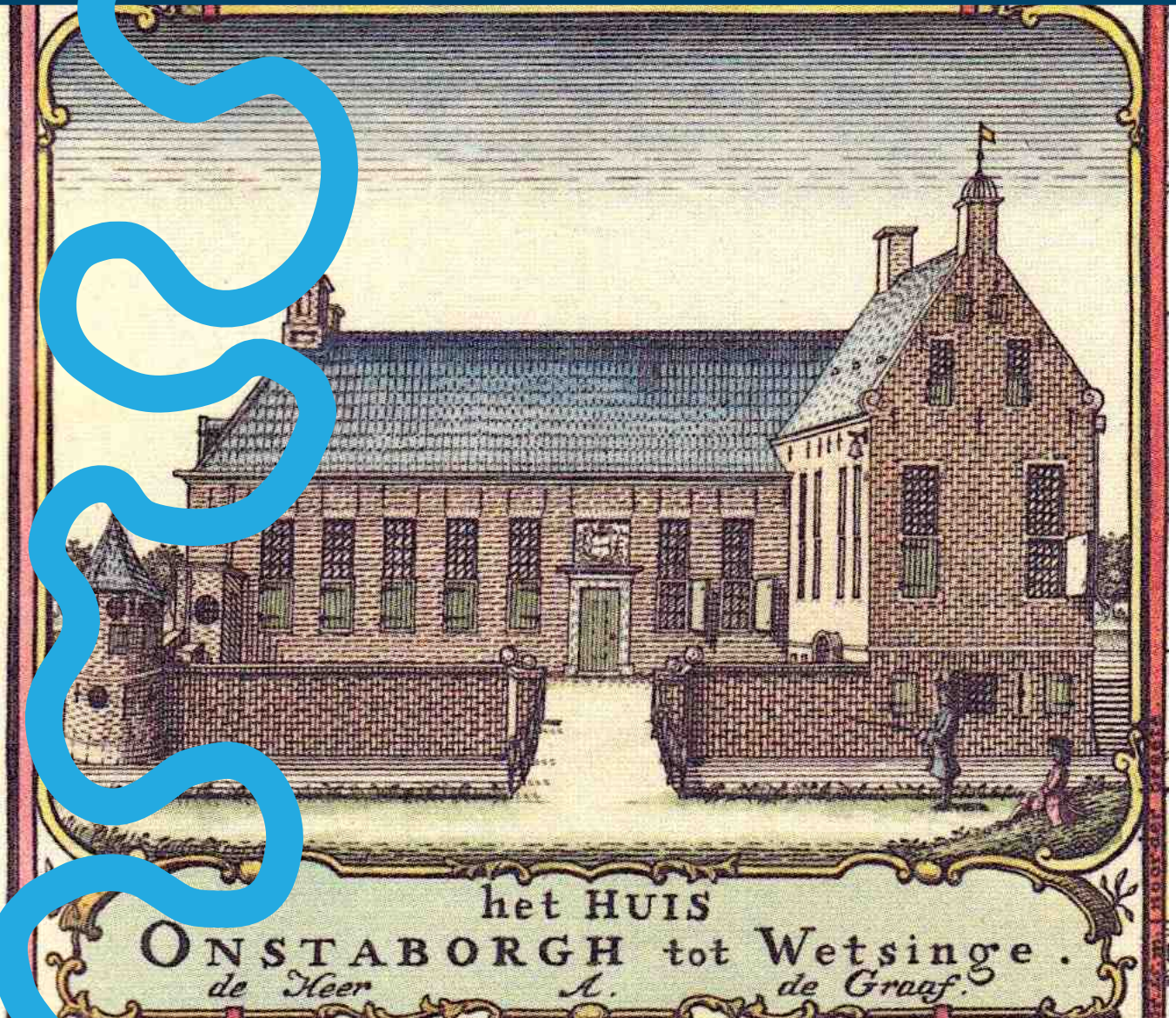

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de Historische Kring Ubbega
Adorp • Sauwerd • Wetsinge

rondje Adorp op de fiets
Arij de Graaff, borgheer te Wetsinge
Nicolaas Wildeboer, manufacturier te
Sauwerd

jaargang 4 nr. 12 november 2016

Redactioneel

In dit laatste nummer van 2016: een uitgebreid verslag van de excursie t.g.v. het twintigjarig bestaan van onze Kring. Verder een beschrijving van een fietstocht rond Adorp, een boeiend relaas over Arij de Graaff, de één na laatste borgheer van de Onstaborg II en Nicolaas Wildeboer, manufacturier te Sauwerd. Bron coverfoto: Borgenkaart van Beckeringh

Twintig jaar HKU, excursie 1-10-2016

Op 1 oktober 2016 vierde onze Kring haar 20-jarig bestaan met een excursie. Bijna dertig leden en niet-leden zitten om half tien in Artharpe met een kop koffie of thee te luisteren naar Saskia van Lier. Zij is godsdienstwetenschapper met als specialisme middeleeuwse muurschilderingen in kerken. Saskia heeft twee kerken uitgezocht met bijzondere "secco's" oftewel muurschilderingen: Garmerwolde en Loppersum. Om ons in te leiden, beantwoordt ze alvast enkele voor de hand liggende vragen als: zijn ze echt bijzonder, wie heeft ze gemaakt, waar dienden ze voor, e.d. Tegelijk zien we ook al enkele fraaie voorbeelden van wat we straks te zien krijgen.

Een luxe touringcar van UVO vervoert ons naar de romano-gotische kerk van Garmerwolde, waar we beginnen met het bezichtigen van de buitenkant en vooral de oostgevel: mooi siermetselwerk in baksteen-gotiek. Binnenin de kerk vragen de gewelfschilderingen, rond 1520 aangebracht in de toen nog roomse kruiskerk, onze aandacht. Tijdens de restauratie van de kerk in de veertiger jaren van de vorige eeuw kwamen ze onder hun beschermende laag witkalk weer tevoorschijn, maar pas in 2013/2014 zijn ze pas echt goed gerestaureerd en geconserveerd. Saskia houdt makkelijk onze aandacht vast als ze vertelt wat we zien en welke samenhang er tussen de verschillende schilderingen is. Een juweeltje van een kerk met een bijzonder interieur!

We zetten koers richting Slochteren voor de lunch, maar doen dat via een korte rondrit door Meerstad-in-aanbouw. Saskia vertelt ondertussen over de geschiedenis van de Fraeylemaborg en de rol van Henric Piccardt hier in. Als we bij Scharmer linksaf slaan, richting Woudbloem en Slochteren, neemt Ben Westerink de microfoon over. Hij geeft een toelichting op het belang en de historie van de rivier de Fivel, die (als de Scharmer en Slochter Ae) in dit voormalige hoogveengebied ontspringt. We gebruiken de lunch in De Boerderij, naast de Fraeylemaborg.

Na de lunch is er nog een uurtje om de borg te bezoeken en/of in de mooi aangelegde landschapstuin erachter te wandelen.

Op weg naar Loppersum rijden we langs Wittewierum,

ooit de vestigingsplaats van het grote en invloedrijke Premonstratenzer klooster Bloemhof, gelegen op een wierde op de rechteroever van de Fivel (1214-1568). Saskia raadt ons aan toch vooral de Kroniek van Emo te lezen: *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum*. De kroniek, geschreven in het Latijn, is meermalen uitgegeven. De meest recente editie uit 1991 is bezorgd en in het Nederlands vertaald door H.P.H. Jansen en A. Janse. De kroniek is overgeleverd in twee verschillende handschriften, die zich beide bevinden in de Universiteitsbibliotheek Groningen.

In Loppersum bezoeken we de Petrus en Paulus kerk, de grootste dorpskerk in de provincie Groningen. Ook hier bewonderen we eerst de met siermetselwerk verfraaide buitenkant van deze grote kerk. Binnen zijn de diverse bouwperiodes vanaf de twaalfde eeuw goed te zien; in het grote en lichte koor (enorme ramen!) springen de heldere en mooi gekleurde schilderingen op de gewelven direct in het oog. Saskia licht met veel verve de reeksen schilderingen in de Maria-kapel en die in het koor zelf toe. Verbazingwekkend hoeveel informatie zo'n toelichting van een deskundige toevoegt aan het op je eentje bekijken van deze bijzondere middeleeuwse "stripteekeningen".

Om de excursie goed af te ronden, gebruiken we koffie en thee mét gebak in de tegenover de kerk gelegen Brasserie Meer. Tenslotte hebben we wat te vieren.... Via de Eemshavenweg zijn we even na vijven weer in Adorp, na een boeiende en ontspannen dag.

Dag van de Groninger Geschiedenis

Op 8 oktober 2016 was er weer een groots opgezette dag over de Groninger geschiedenis in de Groninger Archieven. Van de Historische Kring Ubbega waren Gerta Boonstra, Luuk Balt en Jan de Groot aanwezig. Was het alleen maar een gevoel of waren er echt minder belangstellenden aanwezig? In ieder geval was er minder aanloop bij onze stand dan in voorgaande jaren en ook hebben we minder "spullen" verkocht. Hoewel we toch een mooie handvol Diepgangen, tegen betaling uiteraard, hebben uitgereikt. Ook hebben we nuttige contacten gelegd. Voor ons, maar waarschijnlijk voor meer aanwezigen, is deze Dag al een goede gewoonte geworden.

Een rondje Adorp

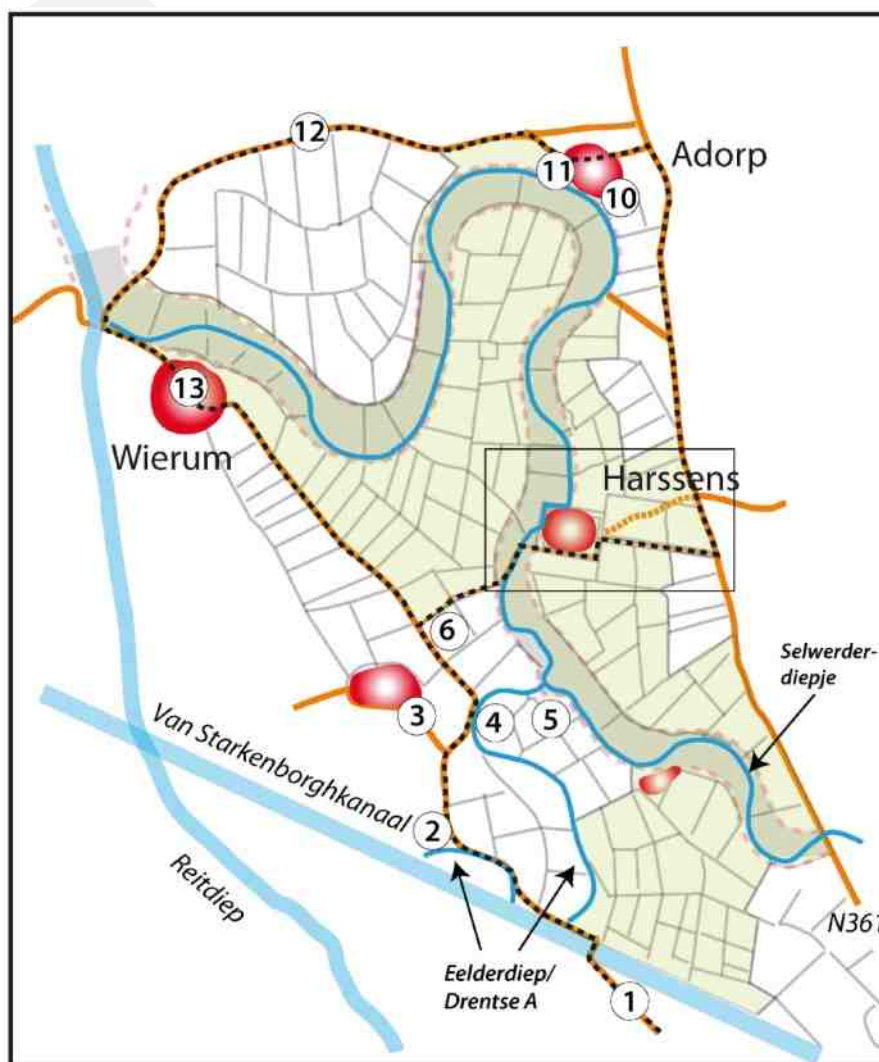
door Ben Westerink

Een natuurfietsstocht met een cultuurhistorisch tintje (overgenomen uit het kwartaalblad van IVN Groningen)

Voor een rondje Adorp rijden we de stad uit langs de Paddepoelsterweg (afb. 1). Tot aan het Van Starckenborghkanaal is het landschap onrustig. Universitaire gebouwen schieten hier als paddenstoelen uit de Paddepoel. Maar na het passeren van de kanaalbrug rijden we het ongerepte kleilandschap binnen (1). Een wereld van verschil.

Even voorbij de eerste behuizing links van de weg maakt de weg een flauwe bocht. We rijden nu over de oeverwal van het Eelderdiep. De sloot links van de weg is het restant van deze oude waterloop. In de Middeleeuwen hebben de stadjes ook het water van de Drentse A naar dit diep geleid. Tot ca 1400 voeren ze

over dit water naar zee. Als de Vikingen ooit Groningen hebben aangevallen, moeten ze door deze sloot gevaren zijn. Vervolgens passeren we een fraai rietgedekt landhuis (2). Het is Hunzeoord, gebouwd volgens een 19e eeuwse modern ontwerp. Hier woonde de bekende Adorper G.A. Stratingh (1804-1876), huisarts te Groningen en schrijver over natuurhistorische, geschiedkundige en geografische onderwerpen. Onder zijn toezicht verscheen in 1837 de eerste "geologische kaart van Groningen". In de gracht rond het huis deed hij experimenten met stoombootjes. Over innovatie gesproken! Een deel van deze gracht maakte deel uit van het bovengenoemde oude Eelderdiep. De benaming Hunzeoord

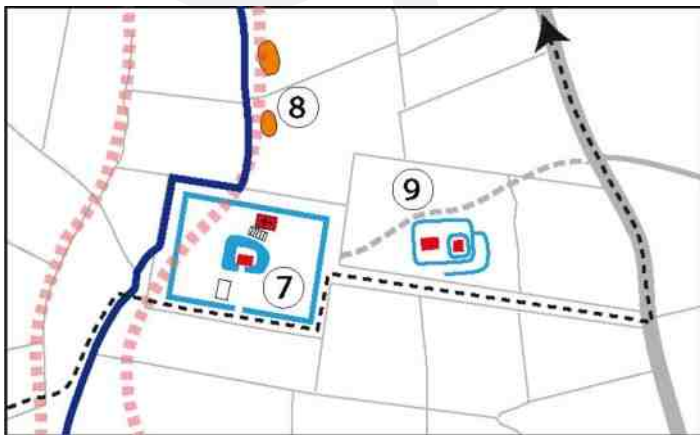

Afb. 1 De route rondom Adorp

is daarom historisch niet geheel correct. Door de aanleg van het Van Starckenborghkanaal (een ramp voor het landschap!) werd de samenhang met de gracht en de oude waterloop echter geheel verbroken.

Aan de horizon verschijnt nu links een fraaie wierde die geheel in gras ligt (3). Deze gave woonheuvel dateert uit het begin van de jaartelling. Aan de voet van de wierde ligt een mooie kop-hals-romp boerderij met een historisch voorhuis. De boerderij is onlangs geres- taureerd en kreeg onder meer een nieuw rieten dak.

Rechts van de weg nadert met een fraaie bocht een ruime sloot (4). Het is een sloot met allure; inderdaad, dit is opnieuw het gecombineerde Eelderdiep/Drentse A. Als de weg plotseling naar links knikt, verlaten we de oude waterloop die een paar honderd meter land- inwaarts (5) samenstroomt met het Selwerderdiep, het restant van de afgesneden Hunze. Daar ligt veel mid- deleeuwse waterstaatgeschiedenis - Jan van de Broek schreef er een fraai boek over.

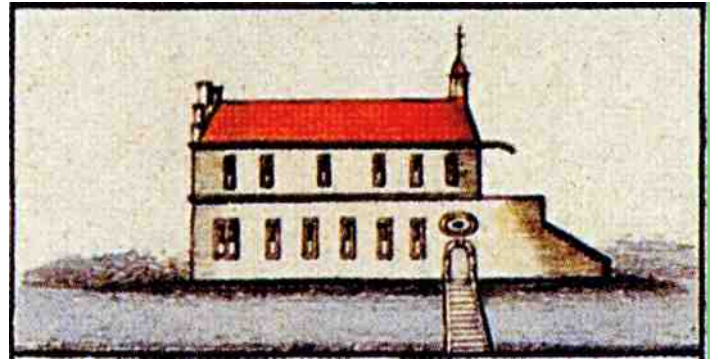

Afb. 2 De route nabij Harssens

Driehonderd meter verder verlaten we de Paddepoel- sterweg en nemen het fietspad (6) dat ons naar de borgplaats Harssensbosch brengt.

Een groot deel van het Reitdiepgebied waar we ons bevinden, is reservaat en wordt beheerd door de stichting Het Groninger Landschap. Het reservaat is ca 220 ha groot en ligt in een goed weidevogelgebied. Evenals elders is ook hier achteruitgang van de vogel- stand: de veldleeuwerik wordt niet meer gehoord en de kempaan broedt er niet meer. Sinds 2008 is de weidevogelstand echter redelijk constant. Het aantal paren grutto's, Kieviten, tureluurs en scholeksters schommelt tussen de 10 en 15 paartjes per 100 ha (ge- gevens: Grouwe Gors, 2016). Hogere dichtheden wor- den bereikt aan de overzijde van de N361, in de Ko- ningsslaagte. Voor doortrekkers en gasten is dit een

aantrekkelijk gebied. Er overwinteren 's winters veel smienten en de grote zilverreiger is nu algemeen. Soms stappen er ooievaars rond, maar die zijn van de beheer- der niet welkom omdat ze zich vergrijpen aan de bio- diversiteit. In de herfst en het voorjaar trekken veel goudplevieren door, soms in groepen van wel 300 stuks. Hun wat melancholische klagend geluid hoor ik dan 's nachts in mijn Adorpse bed.

Afb. 3 De borgplaats Harssens zoals afgebeeld op de Coen- derskaart uit 1677-1678.

Als de weg knikt, rijden we langs het Selwerderdiepje. 's Winters wordt hier het water vastgehouden, dan lijkt de oude rivier de Hunze weer even teruggekeerd. We rijden nu door het hart van het Reitdiepgebied. Met enig speurwerk zien we restanten van de voormalige Hunzedijken (aangegeven met een roze stippellijn langs het met grijs aangeduide buitendijkse gebied). Omstreeks 1400 werden deze bochten van de Hunze afgedamd toen het Reitdiepkanaal naar Wierum werd gegraven. Het gebied wordt vaak aangeduid als Reit- diepdal. Een foute benaming want een dal is nergens te bekennen. Doordat het land tussen de dijken plaat- selijk hoog is opgeslibd, kan men beter spreken van een Reitdiepruggetje.

We passeren het Selwerderdiepje en rijden de wierde Harssens op (7) (zie afb. 2). Aan onze linkerhand ver- schijnt de buitengracht van de verdwenen borg Hars- sensbosch (dit was de tweede versie, gebouwd in 1540) (zie afb. 3). Het boerderijtje is het restant van een buurtschapje waar ooit een kerk met een pastorie deel van uitmaakte. Het is nu een hotel waar je één kamer kunt huren. In 2005 werd na de opschoning van de binnengracht veel aardewerk aangetroffen dat uit de 5e eeuw voor Chr. bleek te dateren. Dit is het oudste aardewerk dat op de wierden wordt gevonden. Tevens werd het kerkhof aangesneden. Een tiental gestorvenen moest met de botten bloot. Ze lagen er al 500 jaar. Op de achtergrond (8) zien we twee heuveltjes die geheel uit baksteen bestaan. Ze worden wel omschreven als veldovens, maar daar zijn wat twijfels over. Het zijn

vermoedelijk resten van de bakstenen die hier werden vervaardigd en waarmee de dijk werd verstevigd. Na twee haakse bochten rijden we langs de oprijlaan van de borg richting N361. Links van ons zien we in de graslanden de fundamenten van de eerste borg (9). Het zijn de restanten van een steenhuis dat dateert uit de 13e of 14e eeuw en (vermoedelijk) een stenen schuur. Jammer dat het pitrus hier steeds verder oprukt. Bij het begin van de oprijlaan treft u een luchtfoto van de omgeving. Een flinke puzzel voor de passant want de foto is door de Stichting in spiegelbeeld afgedrukt.

De route brengt ons nu op het fietspad langs de N361 richting Adorp. In deze bermen zijn paddenstoelen niet ongewoon. In het voorjaar steevast de forse voorjaarspronkridder en in de herfst diverse inktzwammetjes, paarse schijnridder en de straatchampignon. Met wat geluk ook wasplaatjes. Wasplaatjes?! Jazeker, papegaaizwammetje, sneeuwzwammetje, grauwe wasplaat (!) en elfenwasplaat (?). Ooit stond daar zelfs de spitse wasplaat en dat bracht echte mycologen naar onze streken.

Afb.4 De kaurischelp en het schedeldakfragment. Het was de gewoonte dat de schelp samen met de bezitster werd begraven.

Op de wierde Adorp kiezen we de Torenweg en passeren de kerk (10). Oorspronkelijk is het een laat romaans bakstenen gebouw uit ca 1250, maar inmiddels is het godshuis gepleisterd, geel geverfd en zwaar protestants verbouwd. Ooit had de kerk een losstaande toren. In de dakruiter klinkt op gezette tijden de klok die ooit tot de verdwenen kerk van Harssens behoorde. Het interieur is zeer sfeervol. Waar de Torenweg afbuigt naar rechts begint links een doodlopend straatje (11). Dit is de Zuiderstraat, ooit onderdeel van de oude verbindingsweg tussen de stad Groningen en de wierden op de oostoever van de Hunze (nu rechtgetrokken in de vorm van de N361). De weg liep door tot voorbij Warffum. Het is één der oudste wegen van

Europa, zeker tweeduizend jaar oud. Even over de heg kijken! Daar beneden stroomde ooit de Hunze, bij vloed wel 30 meter breed. We staan aan de rand van de wierde, maar toch is dit de hoogste plek. De helft van Adorp lijkt te ontbreken. Geen mens weet waarom. Verspoeld door de Hunze of door de Adorpers verbouwd als handelskade? U staat in ieder geval op een bijzonder historische plek. Je zou er een boek over kunnen schrijven. Hier kwamen de oudste weg en de rivier ooit samen. Toen de Hunze nog niet was afgedamd, moet dit een bedrijvige plek geweest zijn. Bij de bouw van het rijtje woningen werd het zeldzame Angelsaksische aardewerk aangetroffen. In de sloot van nr 5 bevindt zich vermoedelijk een vroeg middeleeuws grafveld. Daar werd een schedeldak en een grote kaurischelp gevonden die hier door Arabische handelaren moet zijn afgeleverd (afb. 4). De kaurischelp had als vruchtbaarheidsamulet grote betekenis. Het pand links aan het einde van de Zuiderstraat is het oude Rechthuis van Adorp. Ook daar heeft zich veel afgespeeld. Dit was het eerste gemeentehuis van Adorp, Sauwerd en Wetsinge.

Vanuit Adorp nemen we nu de weg naar de Wierumerschouw (12). De berm onder de abelen is een eldorado voor de paddenstoelenliefhebber. Harde en rosse populierboleet verdringen zich dan letterlijk in de berm. Een Russische gastonderzoeker heeft ooit de hele berm leeggegeten. Erg smakelijk zijn ze overigens niet. U kunt beter de tanden stukbijten op de determinatie. Want dit is geen plek voor beginners. Wat te denken van *kruipwilgrussula*, *tweegeurrussula* of vaaggeordelde melkzwam?

Nabij de brug over het Reitdiep genieten we even van het weidse uitzicht en slaan vervolgens linksaf en rijden de wierde Wierum op (13). De oude woonheuvel ligt er wat verlaten bij. De kerk, de pastorie en de kosterij zijn verdwenen. Het godshuis werd in 1834 afgebroken. Wierum werd grotendeels afgegraven en als compost aan de man gebracht, maar werd van 2006 tot 2010 weer "aangevuld" met slib uit het Van Starckenborghkanaal. De woonheuvel ligt er nu weer mooi glooiend bij. Een archeologische opgraving maakte duidelijk dat ook Wierum al in de 5e eeuw v. Chr bewoond werd. We verlaten de wierde en rijden opnieuw op de Paddepoelsterweg. Deze oude weg verbond ooit de oude wierden op de westkant van de Hunze. Hij liep tot voorbij Ezinge. Het is een spiegelbeeld van de weg Groningen-Winum. Ook deze weg zal zeker tweeduizend jaar oud zijn. Nog even doortrappen, dan we zijn rond en weer bij de tijd.

Arij de Graaff – Heer van Onstaborg, Sauwerd en Wetsinge

door Hannes Companjen

In het Borgenboek van W.J.F. Formsma e.a. komen we de naam Arij de Graaff tegen. Vermeld wordt dat Margaretha Bouwina Tjarda van Starckenborgh – een dochter van Lambert van Starckenborgh en Alegonda Maria Clant en gehuwd met Egbert Rengers van Farmsum – het 'Huis Onstaborgh tot Wetsinge' (afb. 1) in 1766 overdraagt aan Arij de Graaff. De auteurs tekenen hierbij aan: 'hij (Arij de Graaff) was geboortig van d'Elmina, maar verder weten we niets van hem'.

Afb. 1 De Onstaborgh tot Wetsinge. Bron: <http://www.nazatendevries.nl>

Speurwerk van de historici De Winter, Doortmont, Everts en Jongsma verschaft ons meer zicht op de herkomst en het leven van Arij de Graaff, die zijn fortuin vergaarde in het fort Elmina, het centrum van de slavenhandel van de Westindische Compagnie (WIC) (afb. 2).

Ook in Groningen was een afdeling van de WIC, de Kamer ter Stad en Lande, waarvan de leden vertegenwoordigers waren van de stedelijke elite, de provinciale sub-elite en van de plattelandsadel.

De bovengenoemde families Clant, Van Starckenborgh en Rengers speelden vanaf de oprichting van de Kamer ter Stad en Lande een prominente rol.

De jeugd van Arij de Graaff

Arij de Graaff werd omstreeks 1730 geboren te Elmina aan de Goudkust (het huidige Ghana). Zijn moeder was de vrijgekochte slavine Abenaba. In 1730 werd voor haar een vrijbrief afgegeven op verzoek van Arij's vader,

Martinus de Graaff. Zonder deze administratieve handeling (de vrijbrief) zou Arij, als zoon van zijn moeder, slaaf zijn geweest.

Hij was dus van Europees-Afrikaanse afkomst, wat destijds mulat of 'tappoeijer' werd genoemd. We mogen aannemen dat Arij zijn jongste jaren doorbracht binnen het familieverband van zijn Afrikaanse moeder. Vader Martinus (1700-1733), afkomstig uit een eenvoudig gezin te Overschie, was in 1722 als matroos in dienst getreden van de WIC. Hij maakte snel promotie en werd in 1726 benoemd tot equipagemeester van Fort Elmina, de hoofdvestiging van de WIC 'ter Kuste van Guinea'. Hierdoor was hij ook gerechtigd zitting te nemen in de Raad en de Strafraad te Elmina. Als equipagemeester was hij verantwoordelijk voor het laden en lossen van de schepen die Elmina aandeden, voor het beheer van de goederen (waaronder de voedsel- en drankvoorraden), de gebouwen en de uitrusting van de schepen voor de kusthandel.

Onder de vele schippers, die Martinus in zijn functie ontmoette, speelde de befaamde Zweedse kapitein Jurriaan Gustaaf Lindenbergh een wezenlijke rol. De stranding van diens WIC-schip 'Dakredam' op een zandbank voor de West-Afrikaanse kust leidde tot een strafzaak tegen Lindenbergh. Strafraadslid Martinus de Graaff kon aantonen dat de betreffende zandbank wel op Engelse, maar niet op Nederlandse zeekaarten werd vermeld. Hierop volgde vrijspraak voor kapitein Lindenbergh.

Afb. 2 Gezicht op Elmina. 'Aldus vertoont hem het Casteel de Mijna, aen de Noordt-west zijde, uijt de rivier aen te sien'. Gelegen op de goutkust in Guinea. Atlas Blaeu van der Hem, 1665-1668, Google

In 1733 verdronk Martinus de Graaff in de baai van Elmina. Volgens zijn testament kwam zijn vergaarde

fortuin uitsluitend ten goede aan zijn broers en zusters in Overschie.

Op 15 april 1734 werd de vaderloze Arij, in het fort St. George d'Elmina gedoopt door ds. Isaacus Ketelanus, die over deze gebeurtenis meldde:

..... 'ten overstaan van kapitein Jurriaan Lindenbergh als getuigen die ook op zich genomen heeft dat kind in Godts weechen in de hervormde godsdienst op te queeken en op te brengen' .....

Aangenomen mag worden dat kapitein Lindenbergh zich gewetensvol ontfermde over het zoontje van zijn vriend en handelspartner.

Na tien jaar voor de WIC te hebben gevaren neemt Lindenbergh in 1735 ontslag na een conflict met de bewindhebbers ter Kamer Amsterdam over illegaal verhandelde slaven. In 1736 verhuist hij met de 5-jarige Arij naar Groningen, waar zij zich in de Boteringestraat bij het Nieuwe Kerkhof vestigen (afb. 3).

Elf jaar later, in 1747, vaart Lindenbergh nogmaals als WIC-schipper naar de Goudkust. Nu met zijn 16-jarige pleegzoon Arij de Graaff aan boord die, gepokt en gemazeld door zijn pleegvader, als equipagemeester van Fort Elmina in de voetsporen van zijn vader Martinus zal treden.

Afb. 3 Nieuwe Kerkhof Groningen. Foto: auteur, 2016

Arij de Graaff opnieuw in Afrika

Tijdens zijn eerste jaar zal de onder-equipagemeester Arij wegwijs maken en hem: *“alles de voorschreeven bediening van equipagemeester betreffende onderrigten, ende tot de bouwkunden soo veel in zijn vermogen is bequaam te maken”*.

Gedurende dit (leer-)jaar ontving Arij de Graaff al de volledige gage als equipagemeester, terwijl de onder-equipagemeester de emolumenten incasseerde. Het jaar daarop ontving Arij ook de bijbehorende emolumenten en werd hij tevens handelaar in slaven. Samen

met de oud-gouverneur van Elmina, Roelof Ulzen, en slavenhandelaar Anthony Rühle werd hij tot 1763 reder van het slavenschip 'De Guineesche Vrienden'. Deze partners en vrienden hadden allen kinderen van Europees-Afrikaanse afkomst. De steenrijke Rühle kreeg bij zijn Afrikaanse vrouw Jaba Botri zes kinderen. Deze familie woonde na Elmina afwisselend in Amsterdam en Suriname. Rühlers oudste zoon Matthijs werd zelfs de enige zwarte plantagedirecteur in Suriname.

Ten behoeve van equipagemeester Arij de Graaff werd in 1760 door de WIC aan de compagnie-slavin Efiba een vrijbrief verleend. Efiba is waarschijnlijk de moeder van Arij's zoon Martinus.

In september 1762 ontvangt Arij een positief besluit op zijn verzoek om uit de WIC-dienst te worden ontslagen. Hij verklaart de WIC ruim vijftien jaar in Elmina te hebben gediend en *'nog voor eenige tijd geerne zouden hebben willen volharden; dog de begeerte om weder na Europa te keeren niet te kunnen wederstaan'*.

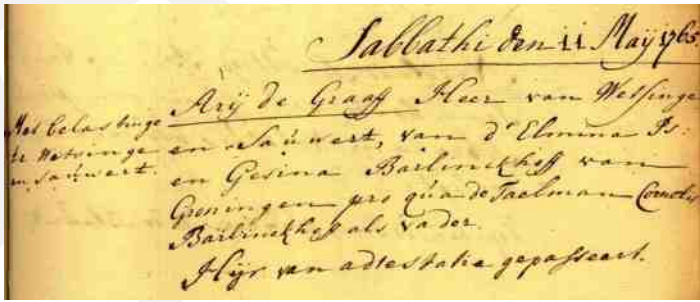
Op 22 november 1762 vertrekt Arij de Graaff uit Elmina en vaart dan via Suriname naar Amsterdam. Ook zijn zoontje Martinus bevindt zich aan boord. Als handelswaar - ten bate van Arij de Graaff - zijn ook 23 stuks slaven (*“zoo mulatte als negers dienende tot domestiques”*) met Suriname als eindbestemming aan boord. Over deze illegale handel ontstaat een probleem met de bewindhebbers van de Kamer Amsterdam, dat uiteindelijk in der minne wordt geschikt. Voordat Arij de Graaff naar Wetsinge verhuist, woont hij met zijn donkere zoon Martinus nog een tijdje op 'Het Cingel' in Amsterdam. Inmiddels beschikt hij over een nieuwe inkomstenbron: een aanzienlijk bedrag aan obligatiën in Surinaamse plantages (waarvan de rente in die tijd 6% bedroeg).

Arij de Graaff in Wetsinge

In de kerk van Wetsinge treedt Arij de Graaff op 11 mei 1765 in het huwelijk met Gesina Barlinckhoff, de 16-jarige dochter van de Groningse stadsdrukker Cornelis Barlinckhoff (afb. 4 en 5).

Afb. 4 Kerk Wetsinge, Aquarel van H.K. de Maat, 1841, *Paleohistoria* 1997/1998

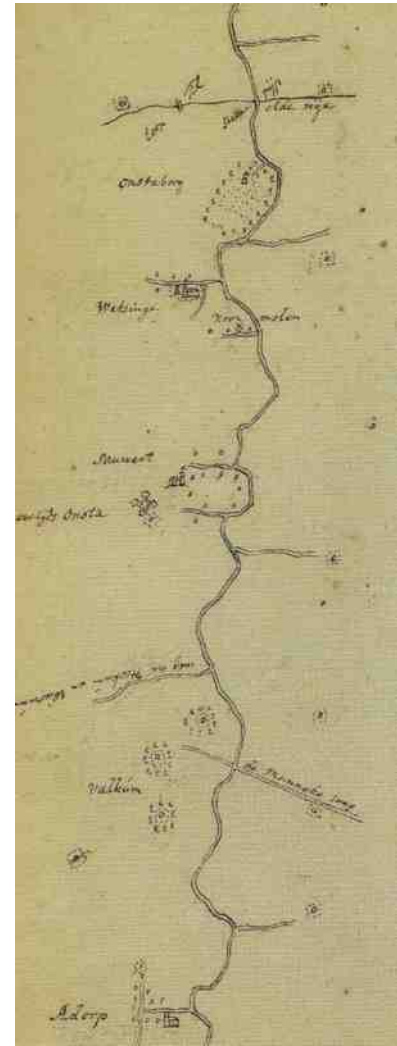
Afb. 5 Inschrijving kerkelijk register Wetsinge; Bruidegom Arij de Graaf van d' Elmina, Bruid Gesina Barlinckhoff, van Groningen 11-05-1765. Bron: www.allegroningers.nl

Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren: Aurelia Cornelia (1767), gedoopt te Wetsinge; Arij Martinus (1769), gedoopt te Adorp; Gesina Alegonda (1770), gedoopt te Adorp en overleden vóór 1788 en Pieter (1771), gedoopt te Adorp. Na zes huwelijksjaren overleed de 23 jarige Gesina de Graaff-Barlinckhoff in haar laatste kraambed.

De officiële overdracht van het Huis Onstaborgh tot Wetsinge en “de aanklevende rechten” vond plaats op 6 mei 1766. Het collatierecht was één van die rechten, dit recht betrof het benoemen van de predikant en de schoolmeester van Wetsinge en Sauwerd. Het feit dat de oudste dochter Aurelia gedoopt werd in Wetsinge en de jongere kinderen in Adorp doet vermoeden dat de verhouding tussen Arij de Graaff en de predikant niet probleemloos was. Ook de talloze ‘proefpredicatiën’ wijzen in die richting. Archiefonderzoek toonde aan dat De Graaff nimmer verscheen als landscomparant, evenmin ontmoette hij als Opperschepper van het Wetsinger Zijlvest zijn medebestuurders, zoals dat bij de grotere waterschappen wel gebruikelijk was. Zijn belangrijkste rol in Wetsinge zal die van rentenierend landheer zijn geweest.

Afb. 6 Bij gebrek aan een portret van Arij de Graaff toch een persoonlijk aandenken: zegel A. de Graaff, 31 augustus 1783, Afmetingen: 20 x 15 mm Groninger Archieven, Zegel 3989

Afb. 7 Segment landweg Harssens - Winsum 1781. In de 18de eeuw was dit een “grondeloze” kleiweg. In natte jaargetijden behoorde vervoer per koets niet tot de mogelijkheden. Vervoer per boot over de Wetsingermaar en het Reitdiep voorkwam isolement van de borgbewoners. Ontleend aan De atlas van Beckeringh, WBooks, 2016.

Over het Wetsinger nageslacht van het echtpaar De Graaff-Barlinckhoff bestaan nog onzekerheden. Hun oudste dochter Aurelia Cornelia trouwde in 1789 met Antonius Pott, arts te Leens. Haar nakomelingen zijn nog traceerbaar (w.o. kleermaker Nicolaas Henderikus Pott uit Wetsinge en diens kleinzoon manufacturier Nicolaas Wildeboer uit Sauwerd), terwijl haar broers Arij Martinus en Pieter na het overlijden van hun vader ‘in de mist van het Groningse platteland verdwijnen’. Ook over eventuele nazaten van hun donkere halfbroer Martinus, die ook op de borg Nieuw Onsta opgroeide en in 1784 in de kerk van Wetsinge huwde met Aukijn Obbens, is niets bekend.

Op 25 maart 1775 verzocht Arij de Graaff een Amsterdamse koopman om voor zijn rekening een goed kofieland in Suriname te kopen. Volgens historicus Van

Winter heeft deze transactie geen doorgang gevonden. Bekend is dat Martinus, zoon van Arij de Graaff en zijn Afrikaanse geliefde Efiba, in Suriname verbleef tussen mei 1775 en mei 1777. Wellicht betrof dit, in hedendaags taalgebruik, een snuffelstage Surinaams plantagebeheer bij oude vrienden van zijn vader, bij een plantage waarin zijn vader had geïnvesteerd of een plantage die zijn vader wilde kopen.

Verder van deze Martinus de Graaff geen spoor.

In 1788 werd het plotselinge overlijden van Arij de Graaff vermeld in Maandelyke uittreksels, of Boekzaal der geleerde waerelt:

Wetsinge en Sauwert den 2 April [1788].

Dewijl het den Heere van leeven en dood beHaagt heeft, na een korte ziekte van zes dagen, Op heden uit den Lande der leevendigen weg te rukken, den Wel Ed. Gestr. Heer ARY DE GRAAFF, Heere van Oustaborg, Wetsinge en Sauwert, Unicus Collator van Wetsinge en Sauwert, enz. enz. in de ouderdom van 58 Jaaren. En de Overledene den 9 April, plechtig alhier te Wetzinge is bygezet, zo heeft de Wel Eerw. Zeer gel. Heer W. E. Smit, ons veel geliefde Leeraar, op de naastvolgende Zondag, den 13 April, de nagedachtenis van den Overledenen geviert, in eene daartoe ingerichte Leerrede, over Richt. VIII: 32. Ende Gideon, de zoone van Joas stierf in goeden ouderdom. Enz., hebbende teffens by die gelegenheid getracht zyne Toehoorders de onzekerheid en kortstondigheid van dit menschelyke leeven op het harte te drukken".

Verantwoording

In dit artikel wordt met behulp van de onderstaande bronnen gepoogd tot een compilatie te komen van de levensgeschiedenis van Arij de Graaff tot zijn dood in 1788.

Bronnen:

- dr. W.J.F. Formsma, R.A.L. Luitjens-Dijkveld Stol, A. Pathuis: *De Ommelander Borgen & Steenhuizen*, Van Gorcum, 1973

- Jhr. Dr. P.J. van Winter: *De Westindische Compagnie Ter Kamer Stad en Lande*, Martinus Nijhoff, 1978

- Dr. Michel R. Doortmont en drs. Natalie Everts Arij de Graaf (ca. 1729-1788): weeskind, W.I.C.-dienaar en Gronings borgheer, zijn voor en nageslacht, uit: *De Nederlandsche Leeuw*, 1997 vol. 114

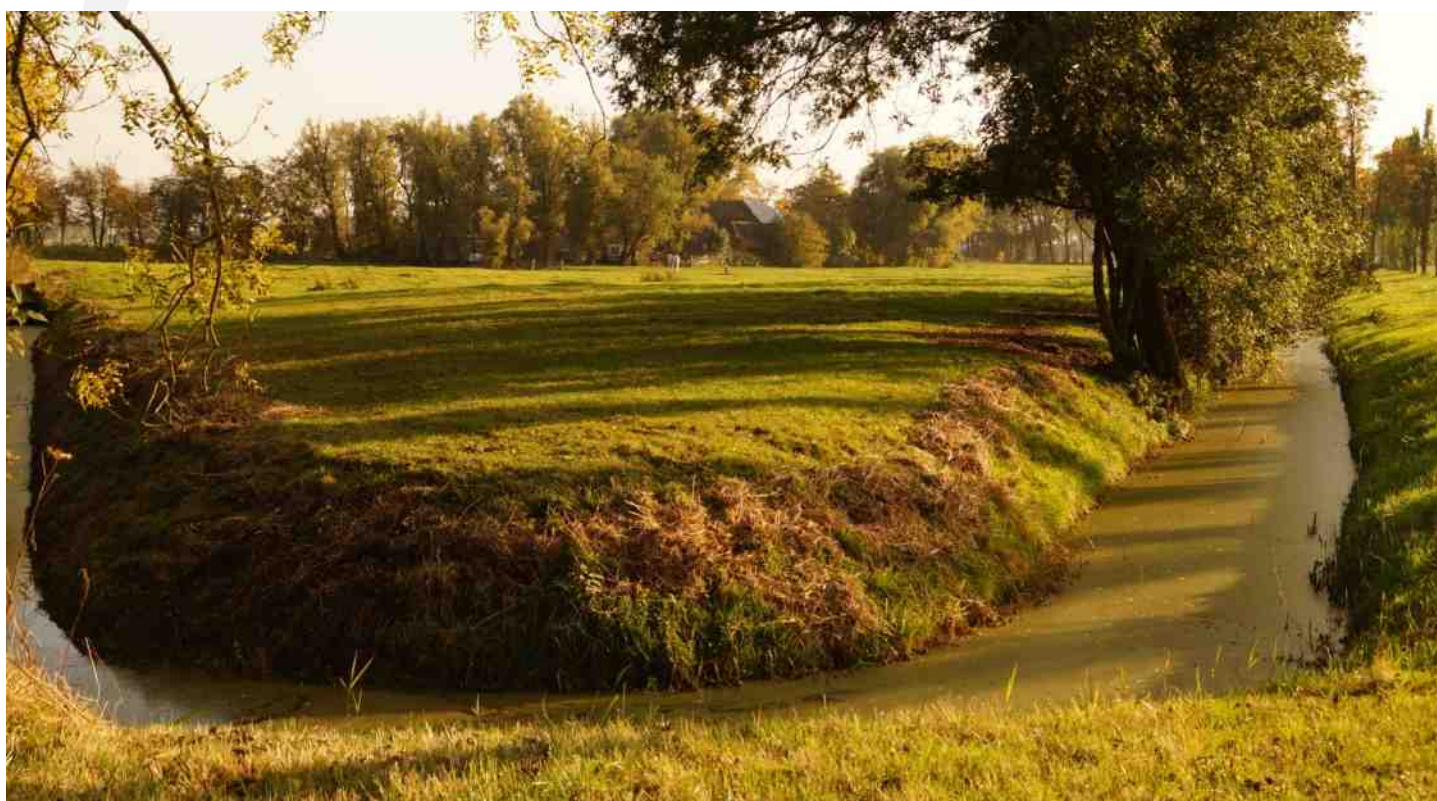
- Lieuwe Jongasma *Slavery Dynastie*, 2015 Research Master's Thesis <http://arts.studenttheses.ub.rug.nl/17705/1/-Ma-1770535-LJongasma.pdf>

- Margriet Fokken en Barbara Henkes: *Sporen van het slavernijverleden in Groningen; Gids voor Stad en Ommeland*, Uitgeverij Passage, 2016.

- *Maandelyke uittreksels, of Boekzaal der geleerde waerelt*, Deel 146, p. 619

- *De atlas van Beckeringh*, W Books, 2016

Met dank aan Gerta Boonstra. Zij attendeerde mij o. a. op het zegel van Arij de Graaff (afb.6). Foto onderaan pagina 9 geeft het huidige terrein van de borg weer vanuit het NW (foto Jan de Groot).

Nazaten van borgheer Arij de Graaff in Sauwerd en Wetsinge

door Gerta Boonstra

Toen Gesina Barlinckhoff, de jonge echtgenote van borgheer Arij de Graaff in 1771 in het kraambed overleed, liet ze haar man achter met vier in Wetsinge geboren kinderen, waarvan de oudste nog geen vijf was. Over het verdere leven van deze kinderen weten we bijzonder weinig, met uitzondering van dat van de oudste dochter: Aurelia Cornelia de Graaff.

Bij de dood van haar vader in 1788 was Aurelia 21 jaar en woonde nog thuis op de borg. Na de verkoop van de borg in 1789 trouwde ze met dokter Antonius Pott uit Groningen en vestigde zich met hem in Leens, waar binnen tien jaar zeven kinderen werden geboren. Net als haar moeder overleed Aurelia Cornelia in het kraambed, nog maar 33 jaar oud. Haar man Antonius overleefde haar slechts enkele jaren. Toen hij in februari 1808 overleed, liet hij vijf minderjarige kinderen na. Zou het te wijten zijn aan de vroege dood van beide ouders? In ieder geval maakten de kinderen een enorme sociale duikeling. Terwijl hun grootvader de borgheer van Wetsinge was en hun vader een universitair geschoold arts, schopten de kinderen het niet verder dan kleermaker, bakkersknecht of dienstbode. Respectabele beroepen, maar misschien had hun moeder, Juffer Aurelia Cornelia de Graaff, geboren en getogen op de borg Nieuw Onsta, een toch iets andere toekomst voor haar kinderen voor ogen gehad.

Eén van die kinderen - Nicolaas Henderikus Pott - trouwde in 1822 met dienstbode Anje Alderts Datema uit Bedum. Het echtpaar vestigde zich in Thesinge en later in Bedum waar hun eerste zes kinderen werden geboren. Omstreeks 1834 verhuisde kleermaker Pott met zijn gezin naar Wetsinge, het dorp waar zijn grootvader Arij en zijn moeder Aurelia vijftig jaar eerder de plaatselijke borg bewoonden.

Nicolaas H. Pott zou een belangrijke rol spelen binnen de "Afgescheiden Kerk" die in de jaren 30 van de 19e eeuw nogal wat beroering bracht in het kerkelijk leven ter plaatse. In zijn huis te Wetsinge kwamen elke zondagmiddag groepen mensen bijeen om godsdienstoefeningen te houden, waarbij kleermaker Pott zelf als voorganger optrad. De plaatselijke overheid hield streng toezicht op dit soort bijeenkomsten, want een religieuze samenscholing van meer dan 19 mensen was strafbaar gesteld. Eén keer kwam het inderdaad tot een opgelegde boete van 50 gulden, wat voor een eenvoudige kleermaker een formidabel bedrag moet zijn geweest.

In die tijd heerste overal in de Ommelanden ontevredenheid over de vrijzinnige prediking binnen de Ne-

derlands Hervormde Kerk. Kleermaker Pott uit Wetsinge - kleinzoon van borgheer Arij de Graaff - had in het protest een voortrekkersrol, want ook in Spijk en Bedum trad hij veelvuldig op als "oefenaar", d.w.z. voorganger van stichtelijke bijeenkomsten in huiselijke kring. Deze maar nauwelijks getolereerde "oefeningen" leidden tenslotte tot Afgescheiden Gemeentes, ook in Sauwerd en Wetsinge, naar het voorbeeld van ds. De Cock in Ulrum.

Henderika, één van de dochters van kleermaker Pott uit Wetsinge (en dus een achterkleinkind van Arij de Graaff) trouwde in 1862 in Adorp met bakkersknecht Derk Wildeboer uit Hoogkerk. Het echtpaar vestigde zich in Sauwerd, waar hun kinderen werden geboren. Eén van die kinderen was Nicolaas Wildeboer (1864-1921), vrijgezel en een markant Sauwerder (zie foto).

Manufacturier Nicolaas Wildeboer (1864-1921)

Hij woonde in de Oude Kerkstraat (nr. 3) en verdiende de kost als manufacturier. Twee keer per jaar ging hij met textiel langs huizen en boerderijen, waarbij hij zijn handel in een fluwelen zak met zich mee droeg. "Met pak lopen" werd dat genoemd. Hij schijnt een vriendelijk en welbespraakt man geweest te zijn. Na zijn dood in 1921 werd er een boeldag gehouden, waarbij de lappen stof grif van de hand gingen. Notaris De Ranitz uit Winsum bemachtigde die dag de befaamde ellestok, waarmee de achter-achterkleinzoon van "Arij de Graaff, Heer van Onstaborg, Sauwerd en Wetsinge" zijn lappen stof de maat had genomen.

Bronnen:

- Mevr. Piekie Wildeboer-Oomkes
- Nieuwsblad v/h Noorden, 11 juni 1986 (Noorder Rondblik)
- Alle Groningers.nl

Oud Nieuws

Sauwerd, Wetsingermolen

Groninger molenregister No 1
 Eigenaar: E. Offringa Warftunn
 Mulder: H. Hazekamp de Wetsinge
 Type: 2-kante bovenkruier met stel-
 ling. Gebouwd in 1872 voor Jan Doukes
 de eigenaar van een op deze plaats
 op 16 April 1872 afgebrande molen; voor
 deze afgebrande molen stond hier
 een standermolen; reeds genoemd
 in 1628. In 1943 kocht de Hr. W.F.
 Nyeuleman te A-dam. de molen, die
 in 1947 door molenmaker Chr. Bro-
 uwer te Adorp werd voorzien van
 2 nieuwe roeden. De zeer moderne
 veltterij werd in 1952 door mulder
 Offringa aangebracht voor
 f. 10.000 - (Alle ansichten van Oude-
 C. Broewer beeldt dijk heb ik.)

litfg. Wed. J. Oldenhuis, Sauwerd

Hr. M. v. d. Wal
 Lage Herenweg 5
 Marrum
 (Fr.)

Tips

De Atlas van Beckeringh

De Atlas heeft als ondertitel: "Het Groninger landschap in de 18e eeuw" en dat is een terechte aanvulling. Het boek behandelt immers de dynamiek in het Groninger cultuurlandschap rond 1750: grootschalige inpoldering langs de kust en veenontginning in het binnenland. En dat betekent een grotere reikwijdte dan alleen de "borgenkaart van Beckeringh", uitgegeven in 1781. Deze kaart is vooral bekend geworden bij het grote publiek vanwege de kaartrand met fraaie afbeeldingen van o. a. borgen en buitenhuizen en het aanzicht van Stad. De kaart zelf is een actuele weergave van de provincie Groningen midden 18e eeuw. Ze geeft een beeld van een dynamisch landschap waarin het grondgebied van Stad en Lande en het landbouwareaal flink werden vergroot door de inrichting van de veenkoloniën en de inpolderingen van de kwelders. Ook kreeg de provincie in die periode zijn grenzen, die door Beckeringh voor 't eerst op een kaart werden gezet. Meerdere aspecten komen aan de orde: infrastructuur, waterstaat, verdediging, industrie, administratieve indeling etc.

In het boek wordt voor het eerst een groot deel van de

voorstudies en werktekeningen, die voorafgingen aan het samenstellen van de "borgenkaart", getoond. Maar liefst 240 pagina's worden gevuld met schetsen, netkaarten en kopieën. Verder komen het Groninger landschap rond 1750 en de borg in het Groninger landschap uitgebreid aan de orde, evenals informatie over de persoon en cartograaf Beckeringh zelf. Als historische bron is de kaart, maar wellicht nog meer de Atlas, een waardevolle aanvulling op de Groninger geschiedschrijving van de 18e eeuw. Het werk van Beckeringh wordt nu al door archeologen en erfgoedcommissies gebruikt bij hun gemeentelijke inventarisaties van lokaal erfgoed.

De Atlas van Beckeringh is een bijzonder mooie uitgave geworden, bijna 400 pagina's vol informatie, bijzondere foto's en gedetailleerde kaarten. En uiteraard, als toegift, een reproductie van de borgenkaart van Beckeringh. Een aanrader!

Uitgever is WBOOKS te Zwolle, ISBN 9789462581449.

Bron: De Atlas van Beckeringh, m.n. pagina 11

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl

Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com

Ben Westerink, Zuiderstraat 5, 9774PL Adorp, b.h.c.westerink@rug.nl

Contactadressen Historische Kring

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris)

Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774 PL Adorp, kwerrod@gmail.com

(penningmeester / ledenadministratie)

Website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt € 15,- per jaar (meer mag natuurlijk altijd) en kan alleen door automatische incasso worden voldaan.

De prijs bij losse verkoop (nummer van 12 pagina's) is € 2,50 per stuk.

Diepgang wordt geprint bij de Opmaakfabriek te Groningen.

ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding.